

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN ORTADOĞU POLİTİKASI (1923-1938)

*Atatürk's The Middle East Politics In The Republic Period
(1923-1938)*

Ömer Osman UMAR*

ÖZET

Tarih içerisinde birçok istilalara uğrayan Ortadoğu bölgesi en huzurlu dönemini Osmanlı hakimiyeti altında geçirmiştir. İngiltere ve Fransa'nın kıskırtması ve bir Arap krallığı kurmak vaadi sonucunda Şerif Hüseyin liderliğindeki Araplar Osmanlı Devleti'ne karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında isyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti savaş sonrası Arap topraklarında tamamen çekilince bu bölgeleri İngiltere ve Fransa işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın kötü idaresini gören Araplar Türklere karşı yaptıkları isyandan pişman olarak tekrar Türk idaresini arar olmuşlardır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da ortak düşmana karşı Araplarla birlikte mücadele etmiştir.

Milli Mücadele hareketinin başarıya ulaşması ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra da Atatürk Ortadoğu bölgesi ile olan münasebetlerini kesmemiştir. Atatürk Ortadoğu'da kurulan devletlerle askeri, ticari ve barışa yönelik anlaşmalar yaparak ilişkilerini geliştirmiştir. Ortadoğu bölgesindeki devlet liderleri ve halk Atatürk'e karşı büyük bir saygı gösterip, sempati duymuştur. Bölgedeki devlet liderleri kendi ülkelerini çağdaştırma çalışmalarında Atatürk'ün inkılâplarını örnek almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Ortadoğu, Türkiye'nin Dış Politikası, İngiltere, Fransa.

ABSTRACT

The Middle East region invaded continually in the historical period had the most peaceful years under the Ottoman rules. English and French fomentation with founding independent Arabic Kingdom took act Arabic nationalists under the leadership of Şerif Hüseyin against the Ottoman State during the World War I. After the Ottoman State withdrew entirely from Arabic lands in the end of the war, these lands were occupied by English and French. Arabs saw that the rules of English and French were very bad, they felt remorse for rebelling against Turks and wished again Turkish rule. So Arabs wanted Mustafa Kemal Pasha to help them and he strove against the enemy with Arabic allies.

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü/Elazığ.

After the National Struggle had success and the independent Turkish Republic State was founded, Atatürk didn't conclude the relationship with the Middle East and improved the relationships with the states founded in this lands. The Arabic population and their leader had regard and love with Atatürk, So these leaders accept Atatürk's revolutions as model to improve their countries.

Key Words: Atatürk, the Middle East, the foreign politic of Turkey, England, France.

Giriş

Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1516 Merçidabık ve 1517 Ridaniye zaferleri sonucunda Ortadoğu bölgesinin büyük kısmı Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir¹. Ortadoğu bölgesindeki halklar en huzurlu ve refah dönemlerini Osmanlı idaresi altında yaşamışlardır. Osmanlı Devletinin hiçbir ayırım yapmama politikasından faydalanarak idari, askeri ve hukuki her türlü devlet memurluklarında en üst düzey görevlerde bulunmuşlardır².

19.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı Devletler Araplar arasında milliyetçilik fikrini ve Türk düşmanlığını yaymaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarında gözleri olan bu devletler Türk-Arap ayrılığını sağlayıp, Osmanlı Devleti'ni parçalayarak bu topraklara sahip olmayı hedeflemişlerdir³.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'nden ayrı bir Arap Krallığı kurmak amacıyla İngilizlerle beraber hareket etmiş ve Mc Mahon ile bu yönde yazışmalara girişmiştir⁴.

Şerif Hüseyin 10 Haziran 1916'da isyan ederek, Sina-Filistin Cephesi'nde İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu cephede yenilmesinde isyancı Arapların faaliyetleri de etkili olmuştur⁵.

Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak Birinci Dünya Savaşından çekilmesi ile Arap toprakları İngiliz ve Fransız işgali altına girmiştir. Şerif Hüseyin ve Arap milliyetçileri bağımsızlık beklerken

---

¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Hazırlayan: Mümin Çevik-Erol Kılıç), C.2, İstanbul, 1989, s.485-499.

² Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çeviren: Emrah Akbaş), İstanbul, 2003, s.19.

³ D. Dean Commins, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, (Çeviren: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1993, s.186.

⁴ H. V. F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, (Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999, s.255-258.

⁵ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993, s.215.

İngiltere ve Fransa, Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde Arap topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Bu sefer de Türklere karşı isyan hareketinden pişman olan Araplar, Anadolu’da Milli Mücadele hareketini başlatan Mustafa Kemal Paşa’dan yardım istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele sırasında kendisiyle işbirliği yapmak isteyen Arap milliyetçileri ve liderlerine yardım etmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı sırasında bozulan Türk-Arap ilişkileri yeniden düzelmiştir. Suriye, Irak, Lübnan ve Mısır’da işgalci olan İngiltere ve Fransa’ya karşı mücadelede işbirliği yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele sonrası da Ortadoğu bölgesindeki halkla olan ilişkilerini devam ettirmiş ve onların da bağımsızlıklarını kazanmalarını desteklemiştir⁶.

1. Atatürk’ün Suriye Politikası

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurup, bağımsızlığının da uluslararası alanda tanınmasından sonra Suriye ile olan sınır sorunlarını çözmeye yönelmiştir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasına göre, Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi için bir komisyon kurulmuştu. Ancak komisyonun çalışmaları aksamıştır. Komisyonun tekrar çalışmalara başlaması sonucunda Türkiye ile Suriye arasında 18 Şubat 1926 tarihinde “Dostluk ve İyi Komşuluk” antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile hem iki ülke sınırları açıklığa kavuşturulmuş hem de iki ülke arasındaki ilişkiler düzenlenmiştir⁷. 15 maddeden oluşan bu antlaşmaya 5 protokol ile bir mektup eklidir. Bu antlaşmada Türkiye ile Suriye ve Lübnan arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürüleceği, sınırların belirlenmesi, uyruklu, konsolosluklar, suçluların iadesi, tarafların kendi topraklarında karşı tarafa yönelik yıkıcı faaliyetlerin önlenmesi, gümrük, demiryolu taşımacılığı, sağlık ve çekirge felaketine karşı önlemler alınması gibi sorunlar çözülmüştür⁸.

Cumhuriyet döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen en önemli konu İskenderun Sancağı sorunu olmuştur. Atatürk Sancak’taki Türklerin durumlarını ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Fransız mandası döneminde İskenderun Sancağı Suriye’ye bağlanarak, Suriye’nin bölgedeki

---

⁶ Daha geniş bilgi için bakınız: Qassam KH. Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Yayıma Hazırlayan: İzzet Öztoprak), Ankara, 1999: Abdülkerim Rafik, “Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926”, (Çeviren Sabahattin Samur), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:88, İstanbul, (Şubat), 1994.

⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003, s.95.

⁸ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1989, s.281-282.

nüfuzu arttırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Sancak sınırları güneye doğru genişletilerek Türk nüfus Arap nüfus içerisinde eritmeye çalışılmıştır⁹.

Fransa'nın Sancak'taki Türkleri Türkiye'den koparacak emperyalist politikasına rağmen, buradaki Türkler Türkiye'den kopmamışlardır. Türkiye'de gerçekleştirilen Atatürk inkılabları, İskenderun Sancağı içerisinde de yayılmaya ve bölgenin Türkiye ile birleşmesi sağlanılmaya çalışılmıştır¹⁰.

Türkiye-Suriye ilişkileri 1936 yılında meydana gelen Sancak sorunu nedeniyle bozulmuştur. Türkiye, Fransa'ya verdiği 9 Ekim 1936 tarihli bir nota ile Suriye'ye verilen bağımsızlık hakkının İskenderun Sancağı'na da verilmesini istemiştir¹¹.

Fransa 10 Kasım 1936'da Türkiye notasına verdiği cevapta, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık verildiği takdirde Suriye'nin parçalanmış olacağını ve buna kendilerinin yetkili olmadıklarını bildirmişlerdir¹².

Sancak'taki Türklerin Türkiye ile olan bağları geçen süre içerisinde hiçbir zaman kopmamıştır. 1932'de Suriye ve Sancak bölgesine gelip gezdikten sonra gözlemlerini aktaran Camile Fidel'e göre, Sancak'taki Türkler devamlı olarak Türkiye'ye büyük bir ilgi duymaktadırlar¹³.

Türkiye, Sancak sorununu çözerken, Suriye'ye cephe almamaya çalışmış ve Suriye'nin bağımsızlığını desteklemiştir. Ancak Fransa, Suriye'de Arap milliyetçiliğini savunan Vatani Partisi'ni Türkler aleyhine kışkırtmıştır. Vatani Partisi, Sancak bölgesi dahil tüm Suriye'nin Araplardan oluştuğu ve Arap olmayanların bu ülkede hiçbir haklarının olmadığını savunmuştur. Suriye yönetimi 1921 Ankara Antlaşması ile verilen statüyü tanımayarak Türklerle baskı uygulamaya başlamıştır¹⁴.

Fransa'nın Sancak meselesini Milletler Cemiyetine götürme teklifini Türkiye'nin de kabul etmesi ile birlikte Milletler Cemiyeti Konseyi sorunu

⁹ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.359.

¹⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.590.

¹¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, İstanbul, 1996, s.174: Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s.306.

¹² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.591.

¹³ Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)", *Atatürk Yolu*, C.6, S.22, Ankara, (Kasım), 1998, s.239.

¹⁴ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.363, 366.

14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında görüşmüştür. Milletler Cemiyeti Konseyi uyuşmazlığın çözümü için İsveçli temsilci Sandler'i raporör tayin ederek bölgeye üç kişilik bir temsilci heyet göndermiştir¹⁵.

27 Ocak 1937'de Sandler raporu Milletler Cemiyeti tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir. Buna göre, Sancak içişlerinde bağımsız dışişlerinde bazı şartlarda Suriye'ye bağımlı ayrı bir varlık olacaktı. Resmi dil Türkçe olacak, ordusu bulunmayacak, ayrı bir anayasası olacaktı¹⁶.

Uzmanlar Komitesi Sandler raporu çerçevesinde 25 Mayıs 1937'de Sancak'ın statü, Anayasa ve sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir¹⁷. Bu sırada Milletler Cemiyeti Meclisinde Türk ve Fransız temsilciler yaptıkları görüşmeler sonucunda Sancak sorunu üzerinde bir ilke antlaşmasına varmışlardır. Bu antlaşma da Sancak sorununu tam olarak çözme yetmemiştir¹⁸.

29 Mayıs 1937'de Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları Cenevre'de Sancağın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan antlaşmaları imzalamışlardır. 3 Haziran 1937'de Suriye Parlamentosu bu antlaşmaları protesto etmiştir. Suriye'de Fransızlara karşı gösteri ve baş kaldırma olayları meydana gelmiştir¹⁹.

Türkiye'nin mücadelesi diplomatik alanda sürerken, Fransa ile Suriye'deki Arap milliyetçileri Sancak'ta Türkiye aleyhine ortak faaliyette bulunmuşlardır²⁰.

Suriye'de iktidarda bulunan Vatani Partisi kamuoyunu Hatay davasına ve Türk düşmanlığına yöneltmiştir. Hatay meselesi Paris ve Cenevre'de görüşülmeye başlayınca Türkiye aleyhine propagandalara girişmişlerdir. Suriye, Türkiye'nin Halep, Trablusşam ve Cezire'yi de almak için faaliyette bulunduğunu yaymaya çalışmıştır. Ayrıca Suriye, Sancak Müdafaası adı

¹⁵ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.174: Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.371: Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara, 1982, s.135.

¹⁶ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.372.

¹⁷ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.592: Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.374: Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.176: İsmail Soysal, *a.g.e.*, C.I, s.535.

¹⁸ Oral Sander, *a.g.e.*, s.97.

¹⁹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, C.I, s.535.

²⁰ Şerife Yorulmaz, *a.g.m.*, s.234.

altında milis kuvvetler oluşturmuştur. Hatay'ın Statü ve Anayasası 29 Ekim 1937'de yürürlüğe gireceği sırada da Suriye Meclisi ve basını, Suriye bayrağının Hatay'dan indirilmesini protesto ederek, Milletler Cemiyetini, Fransa'yı ve Türkiye'yi şiddetli bir şekilde protesto etmişlerdir. Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olduğunu vurgulamışlardır. Fransa da Suriye'nin bu tür davranışlarda bulunmasını teşvik edip, kışkırtmıştır²¹.

3 Mayıs 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti gözetiminde Sancak'ta seçimler başlamıştır. Seçimler sırasında Fransızlar birçok Ermeni ve Arap'ı Hatay'a sokarak Türkler aleyhine propaganda yaptırmışlardır. Suriye Vatanı Partisi üyeleri silahlandırılmış ve bazı Türk köyleri basılmıştır. Bunun üzerine seçimlere ara verilmiştir²².

Fransa, bu sırada İskenderun Sancağı'nda birtakım karışıklıklar çıkarmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Hatay sınırına asker yığmaya başlamıştır. Atatürk, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında ne kadar ısrarcı olduğunu vurgulamak amacıyla ilerleyen hastalığına rağmen, 20 Mayıs 1938'de Mersin'e gelerek orduyu teftiş edip, askerinin geçit törenini ayakta kabul etmiştir. Böylece Hatay hususunda gerektiğinde askeri yola da başvuracağını Fransa'ya göstermiştir²³.

Hatay'da birinci derece seçimlerde meydana gelen olaylara Türkiye büyük tepki göstermiştir. 9 Haziran 1938'de seçimler tekrar başlatılmasına rağmen sonuçlar Türkler aleyhine gelişmeye devam etmiştir. Seçimlerin tatil edildiği dönemde dahi Arap tedhişçiler köy köy dolaşarak, Türk listelerine yazılanların ve yazılmak isteyenlerin katledileceğini ve evlerinin yağmalanacağı propagandasını sürdürmüşlerdir²⁴.

Türk ve Fransız askeri temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda 3 Temmuz 1938'de Sancak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortaklaşa korunması hakkında bir askeri antlaşma yapılmıştır²⁵. Yapılan bu antlaşma ile Türkiye ve Fransa'nın Sancağa 2500'er kişilik birer askeri kuvvet göndermeleri kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmadan sonra Türk askerinin 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girmesini bölgedeki Türkler sevinçle

---

²¹ Yusuf Sarnay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.375-376.

²² Yusuf Sarnay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.420.

²³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.592.

²⁴ Yusuf Sarnay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.421.

²⁵ Oral Sander, *a.g.e.*, s.97; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.177.

karşılamlışlardır²⁶. Türklerin güven içerisinde olmasında ve seçimlerin düzenli bir şekilde yürütülmesinde bu askeri kuvvetlerin payı büyük olmuştur²⁷.

Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde Sancak'taki Türkler Meclisteki 40 milletvekilliğinden 22'sini almışlardır²⁸. 2 Eylül 1938'de Sancak Meclisi ilk toplantısını yaparak, Hatay Cumhuriyeti kurulmuştur²⁹. Meclis yeni kurulan devletin Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen'i seçmiştir³⁰. Hatay Cumhuriyeti'nin Başbakanı ise Abdurrahman Melek olmuştur³¹.

Hatay Meclisi, 29 Haziran 1939'da oybirliği ile Türkiye'ye bağlanmaya kara vermiştir³². TBMM de 7 Temmuz 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararını kabul etmiştir³³.

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra da Suriye, Hatay'ı haritalarında kendi milli sınırları içerisinde göstermeye devam etmiştir. Yakın zamana kadar Suriye, coğrafya ders kitaplarında ülkenin kuzey sınırlarını Dicle-Habur kavşağından başlatarak, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adana ve İçel illerimizi kendi sınırları içerisinde göstermiştir³⁴.

Fransızlar, Suriye'deki manda idaresi döneminde okullarda ve okul dışında hep Türk düşmanlığını aşılamışlardır. Güney sınırlarımızda kaçakçılık yapılmasına ve siyasi kışkırtmalar yapan yuvalanmalara göz yummuşlardır. Türkiye'den kaçan suçlulara Güney sınırlarımıza yakın yerlerde barınma ve aleyhimize çalışma imkanı sağlamışlardır.

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, Atatürk Suriye'ye karşı koruyucu rolünü oynamış antlaşmalara daima Suriye adını koyarak, Fransa'nın oradaki rolünün geçici olduğunu belirtmek istemiştir³⁵.

²⁶ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C.1, Ankara, 1980, s.105.

²⁷ Ergünöz Akçora,, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.347.

²⁸ Oral Sander, *a.g.e.*, s.98.

²⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.593.

³⁰ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978, s.108.

³¹ Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s.109.

³² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.139.

³³ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.178.

³⁴ Ergünöz Akçora,, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s.353.

³⁵ Aptülhat Akşin, *a.g.e.*, s.208.

2. Atatürk'ün Irak Politikası

Irak 1932 yılına kadar İngiltere mandasında kaldığından dolayı Atatürk'ün bu döneme kadar Irak'la olan ilişkileri İngiltere kontrolünde ve gölgesinde sürmüştür. Onun için de Türkiye-Irak ilişkilerini İngiltere etkilemesine rağmen³⁶, Atatürk'ün dostluk ve kardeşlik temelinde izlediği dış politika nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler iyi bir seyir izlemiştir.

Atatürk döneminde Türkiye-Irak ilişkilerinde en önemli sorun Musul meselesi olmuştur. Lozan Konferansı sırasında 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul'un siyasi, etnografik, ekonomik ve askeri açıdan Türk toprağı olduğu dile getirilmiştir³⁷. Konferansın 24 Nisan 1923 tasrihli oturumunda Türk ve İngiliz temsilciler anlaşmazlığın sonradan iki devlet arasında görüşülmesi, uzlaşmadığı takdirde sorunun Cemiyet-i Akvam'a götürülmesini kararlaştırdılar³⁸. Lozan'da çözülemeyen bu sorun sonradan halledilmek üzere bırakılmıştı. İngiltere ve Türkiye sorunun çözümü için 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansında bir araya gelmişlerdir³⁹. İstanbul'da İngiltere ile başlayan ikili görüşmeler sırasında İngiltere'nin Irak lehine Hakkari üzerinde hak iddia etmesi üzerine Konferansta bir sonuç alınamamıştır⁴⁰.

1924 Yılında yapılan İstanbul Konferansında Musul üzerinde bir anlaşma sağlanamayınca sorun Milletler Cemiyeti Konseyine havale edilmiştir⁴¹. Milletler Cemiyeti Musul meselesini 20 Eylül 1924'te görüşmeye başlamıştır. Türk tarafı Musul'da plebisit yapılmasını istemesine rağmen, İngiltere bölgedeki halkın cahil olduğunu ileri sürerek, Türk teklifini kabul etmemiştir⁴². Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924'te Musul sorununu inceleyecek bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır⁴³. Sonuçta Macar, Belçikalı ve İsveçli temsilcilerden oluşan üçlü bir komisyon kurularak, 13 Kasım 1924'te göreve başlamıştır. Komisyon incelemelerini tamamladıktan sonra sunduğu raporda plebisit yapılmasının mümkün olmadığı ileri sürülerek, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması ve Irak'ın 25

³⁶ Nevin Yazıcı, "Musul Sorunu Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri (1926-1938)", *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008, s.189.

³⁷ E. Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.315; Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006, s.97.

³⁸ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.128.

³⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s.290.

⁴⁰ E. Semih Yalçın, *a.g.m.*, s.322.

⁴¹ Oral Sander, *a.g.e.*, s.98.

⁴² Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.100.

⁴³ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.295.

yıl süreyle İngiltere mandası altında kalması tavsiye edilmiştir. Ayrıca Musul'un Irak'a bırakılması en iyi çözüm yolu olarak sunulmuştur⁴⁴. İngiltere Musul bölgesinin petrol bakımından zengin olması nedeniyle buradan vazgeçmek istememiştir.

Komisyona 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyetine sunduğu raporda sınırla ilgili yaptığı tespitler bölge halkının ve Türkiye'nin isteklerine aykırı olduğu için Türkiye rapora itiraz etmiştir. Türkiye'nin itirazı üzerine Milletler Cemiyeti konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmüştür. Lahey Adalet Divanı da İngiltere isteği doğrultusunda karar vermiştir⁴⁵. Uluslararası Komisyonun araştırmaları sonucunda hazırladığı rapor, 16 Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti Konseyinde kabul edilmiştir⁴⁶.

Daha fazla direnemeyen Türkiye, İngiltere ile 5 Haziran 1926'da antlaşmayı imzalamıştır. Yapılan antlaşma ile geçici Brüksel hattı Türk-İrak sınırı olmuş⁴⁷, Musul Irak'a bırakılmış ve Türkiye'nin Musul petrolerinden 25 yıl süreyle %10 hisse alması kabul edilmiştir⁴⁸. Türkiye daha sonra 500.000 İngiliz lirası karşılığında bu hakkından feragat etmiştir⁴⁹. Musul sorununun çözülmesinden sonra Irak Hükümeti, antlaşmanın Irak Türkiye ilişkilerine olumlu katkısı olacağına dikkati çeken bir açıklamada bulunmuştur⁵⁰.

İrak, Atatürk'ün yaptığı inkılapları takip ederek, Türkiye'yi kendisine model olarak almıştır. Geçmişteki olumsuzluklar unutulmuş, Türkiye-İrak ilişkilerinde yeni bir dönem başlatılmak istenmiştir. Kral Faysal, 3 Kasım 1927'de Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Türkiye-İrak ilişkileri hakkında şunları söylemiştir:

“Maziye hatırlamakta bir fayda yoktur. Lazım olan atiyi temin etmektir... Gayemiz aramızda hüsnü münasebatı teyit ve teşyid etmektir... Iraklılar ve ben Türkiye'deki terakkiyat ve inkılabı fevkalade takdir ile takip etmekteyiz. Gazi Paşa'nın muvaffakiyetine hayran olmamak ve dehasına hürmet etmemek kabil değildir... Bütün Asya milletlerine nümunei imtisal olacağımız şüphesizdir. Maalesef Irak'taki ahali çok cahil olduğu için biz şimdilik bir şey yapamıyoruz, fakat dilhahımız eserinize tabiiyettir”.

⁴⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.564.

⁴⁵ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.305-306; Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.100.

⁴⁶ E. Semih Yalçın, *a.g.m.*, s.323.

⁴⁷ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.101; E. Semih Yalçın, *a.g.m.*, s.323; Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.197.

⁴⁸ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.186.

⁴⁹ Oral Sander, *a.g.e.*, Ankara, 2003, s.99.

⁵⁰ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.186.

Atatürk ise Türk-Irak dostluğuna büyük önem verdiğini şöyle ifade etmiştir: “Türk milleti, Irak milletine karşı dostluk emel ve arzularını taşımaktadır...”.

Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerini geliştirmek amacıyla yaptığı faaliyetlerde istenilen sonucun alınamamasında Irak'ın İngiltere'nin yörüngesinde bir türlü çıkamamasının etkisi büyük olmuştur. İngiltere, Türkiye'nin Osmanlı dönemindeki toprakları İslamcılık ideolojisi etrafında yeniden ele geçirebileceği şüphesini taşımıştır. Ancak Türkiye, sınırlarında ve etrafındaki tahriklerin son bulması yönünde bir politika izlemiş ve kendi sınırları içinde bağımsız bir Türkiye idealini oluşturmaya çalışmıştır. Atatürk, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını şöyle ifade etmiştir:

“Bizim amacımız, Türklerin oturduğu toprakların çerçevesi içinde milli bir Türkiye kurmaktır. Arap topraklarına sahip olmak, bizim için uluslararası anlaşmazlıklara vesile teşkil edecek korkunç bir yol olurdu”. Onun için de Atatürk bölgede güvenliği sağlamak amacıyla kurulan Ortadoğu ittifaklarında lider ve uzlaşmacı bir politika ile yer almıştır⁵¹.

İngiltere, manda idaresi altındaki Irak'ta halkın tekrar Türklere meyletmeleri endişesini taşıdığı için Türkiye'yi Irak'a yabancılaştırmış ve iki halkın birbirine yaklaşmasını engellemek amacıyla da Türkiye-Irak sorunlarını hep canlı tutmuştur. İngiltere, bir taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik ve modern yapısını bölgedeki varlığı için bir istikrar unsuru olarak görürken, diğer taraftan da Türkiye'nin yaptığı inkılapların, Müslüman Irak halkının tepkisine neden olduğunu iddia ederek eleştirmiştir⁵².

İngiltere'nin Türkiye aleyhinde yaptığı tüm bu propagandalara rağmen, Irak basını tarafından Türkiye'nin Doğu milletlerinden ileride olduğu, izlenen milli iktisat politikasının model alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Irak basını “Gazi Hazretlerinin çay ve kahve tüketiminde yerli mahsulleri kullanmaya başladığı ve böylece yerli malı kullanımını özendirdiği” yazılmıştır. Irak'taki basın Mustafa Kemal Paşa'nın yaşam tarzına da hayran kalarak, O'nun israfa karşı olduğu şöyle ifade edilmiştir:

“Gazi Hazretleri sade bir hayat tarzı sürmektedir. Gazi'nin sarayı buna en iyi örnektir; bu sarayda az hademe var... Gazi Hazretlerine harcaması için ayrılan para, bin sterlinden fazla değildir. Bu paranın önemli bir kısmını da

⁵¹ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.190-191.

⁵² Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.187.

hayır işlerine ayırıyor. Gazi Hazretleri, basit ve sıradan bir vatandaş gibi yaşadığı için halkının itimadını kazanmıştır”.

Irak basınında geçmişte Türkiye'nin bir parçası olan ve günümüzde de ahlaki ve ananevi bağlarla Türkiye'ye bağlı olan Irak'ın Türkiye'nin uyanışından ders alması gerektiği vurgulanmıştır.

25 Mayıs 1931 tarihinde Kral Faysal, Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Tahir Lütfi Bey'le yaptığı görüşmede Mustafa Kemal Paşa'ya olan hayranlığını şöyle ifade etmiştir:

“İngiliz entrikalarından çok muzdaripiz. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu husustaki siyaset ve muvaffakiyetlerinin hayranıyız. O büyük adam benim için ve bütün Şark için bir mukaddes vücuttur. Zaten siyasetimiz, Türkiye siyasetinden mühlhemdir. Biz bir evin ayrı ayrı odalarında sakın iki kardeşiz. Menafimiz müşterek ve siyasetimiz birdir. Türkiye bizim rehberimizdir. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin elini öpmek ve ona karşı bipayan hürmetlerimi ve takdirlerimi takdim eylemek üzere bu sene Türkiye'ye gitmek istiyorum”⁵³.

Irak Kralı Faysal'ın Türkiye ziyareti öncesi Irak'ta yayınlanan El-Ahbar Gazetesi, bu ziyaret ile ilk defa her iki milletin reislerinin buluşacağına işaret etmiştir. Yapılan ziyaretin iki ülke dostluğunun sağlanmasının yanı sıra ticari alanda da işbirliğini arttıracığı vurgulanmıştır. Ayrıca gazete, nasıl Mustafa Kemal Paşa'nın Türklerin önünde yürüyerek onları teceddüt, şeref ve kuvvete doğru yürütüyorsa I. Faysal'ın da milletin önünde yol açtığını dile getirmiştir⁵⁴.

21.06.1931 tarihli El-Alemu'l-Arabi Gazetesi'nde yayınlanan “Türkiye ve Irak” başlıklı makalede, yapılacak bu ziyaretin Türk-Irak ilişkilerini geliştireceği, ekonomik ilişkilerin kapısını açacağı ve dostluk hislerini ortaya çıkaracağı vurgulanmıştır. Aynı tarihli El-Irak Gazetesi'nde yayınlanan “Irak ile Komşu Türkiye Arasında Sıkı Münasebet ve Samimi Dostluk” başlıklı makalede ise, Mustafa Kemal Paşa ile Kral Faysal'ın milletin dağılmış saflarını birleştirmek için çalıştıklarına değindikten sonra, iki millet arasındaki ihtilafın giderildiği hususu şöyle vurgulanmıştır: “Tarih, Arap ve Türk için medarı fahr ve mübahat olacak olan iki şahsiyeti muhafaza ediyor. Bu iki şahsiyet desiselere bir darbe indirerek takip eyledikleri siyaseti

⁵³ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.193-194.

⁵⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 03010, Kutu No:258, Dosya No:740, Belge No:11.

meşkure ile asırlardan beri devam eden ihtilafata nihayet verdi ve siyasi manevraları çürütmek hususunda ittifak eylediler”⁵⁵.

Irak basını Irak'ın Ankara Antlaşması'ndan sonra düştüğü her zor durumda Türkiye'den yardım gördüğünü sık sık vurgulamıştır.

Kral Faysal 6-7 Temmuz 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Atatürk 6 Temmuz 1931'de Kral Faysal onuruna Ankara Palas'ta verdiği yemekte yaptığı konuşmada, Türkiye Irak dostluğuna verdikleri önemi dile getirmiştir. Kral Faysal da Türkiye'de bulunmakta duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Kral Faysal, Mustafa Kemal Paşa'yı Irak'a davet etmiştir. Bu ziyaret sırasında Kral Faysal Türkiye-İrak ilişkileri hakkında şunları söylemiştir:

“...Irak ile Türkiye iki mücavir odada iki kardeş gibi yaşmalıdır... Müşterek ve müteakabil menfaatlerimizle asırlardan beri aramızda teessüs eden kuvvetli rabitalar itikadımca bunun en sağlam temelidir”⁵⁶.

Irak Kralı Faysal'ın Ankara ziyareti bir tek Irak'ta değil, diğer Arap ülkeleri ile basın tarafından da çok olumlu karşılanmıştır. Beyrut'ta yayınlanan El-Belağ Gazetesi Kral Faysal'ın bu gezisinin Türkiye ve Irak arasında siyasi ve ticari ilişkileri canlandırdığı, Arapların da yirminci asırda fedakarlığın şecaat ve gücün timsali olan Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye çok bahtiyar olacağına vurgu yapmıştır⁵⁷.

Türkiye ile Irak arasında 9-10 Ocak 1932'de “Ticaret, İkamet ve İade-i Mücrimin Muahedesi” antlaşması yapılarak, iki ülke vatandaşlarına karşılıklı birtakım ayrıcalık ve uygulamalar sağlanmıştır. Türkiye ile Irak arasında yapılan Ticaret Antlaşması ile Irak ithalatına karşı konan sınırlamalar kaldırılmış ve böylece Musul üzerinden ticari sevkியatın başlaması sağlanmıştır.

29 Ekim 1936'da Irak'ta Bekir Sıtkı, Nuri Sait Paşa'yı darbeyeyle yönetimden uzaklaştırmış ve yeni hükümet Hikmet Süleyman başbakanlığında kurulmuştur. Yeni hükümette yer alan yöneticiler Türkiye'de eğitim görmüş ve Atatürk devrimlerine bağlı kişilerdi. Türkiye dostu ve yanlısı bir hükümetin Irak'ta iktidara geldiğini Irak'taki Türkiye Büyükelçisi şöyle dile getirmiştir:

⁵⁵ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:258, Dosya No:740, Belge No:7.

⁵⁶ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.195-196.

⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:258, Dosya No:740, Belge No:12.

“Yeni kabinenin kurulmasıyla ordu, Bağdat’a girmiş ve coşkuyla alkışlanmıştır. Yeni kabinenin şapka giymiş bakanlarını alkışlayan mektep gençliği de şapka giymeye başlamıştır. Hikmet Süleyman hararetli bir inkılapçı, Kral kendisinin diktatörlüğünden ve cumhuriyetçiliğinden korkmakta ise de ona ordu baskısı ile güveniyor görünmektedir. Yeni kabineye karşı bir kısım aşiretlerin ayaklanmasından korkulmakta, bunu yapacak aşiretlerin ise eski kabineye bağlı olan aşiretlerden geleceği düşünülmektedir. Kabinenin reisi Hikmet Süleyman, Mahmut Şevket Paşa’nın kardeşi olup, Türkiye’nin samimi dostudur”.

Türkiye Irak’taki yönetim değişikliğini bir iç sorun olarak görüp, “Yurtta sulh cihanda sulh” politikasını sürdürmeye kararlı olduğunu ifade etmiştir⁵⁸.

13 Ağustos 1937’de düzenlenen suikast girişimi ile Bekir Sıtkı öldürülmüş, Hikmet Süleyman ise tutuklanmıştır. İngiltere, Irak’ta Türkiye taraftarı hükümetlerin kurulmasına karşı olup, Mahmut Şevket Paşa’nın kardeşi Hikmet Süleyman başkanlığında kurulan hükümet aleyhine propaganda yapmıştır. Batılı devletlerin Irak’ta, Türkiye ve Atatürk aleyhtarı propagandalarına rağmen Türkiye ve Atatürk’e karşı olan sevgi hiçbir zaman yok edilememiştir. Atatürk’ün vefatı Irak’ta çok büyük üzüntü uyandırmıştır. Atatürk’ün vefatının Irak’ta oluşturduğu etkiyi Bağdat’taki Türkiye Büyükelçisi Tahir Lütfü Bey şöyle ifade etmiştir:

“Atatürk’ün vefatı faciası burada her sınıf halk arasında çok elim bir tesir hasıl etmiştir. Resmi ve gayriresmi dairelerin bayrakları yarıya indirilmiş ve bütün matbuat Şarkın kaybı olarak telakki etmiş ve o yolda makaleler yazmıştır”⁵⁹.

3. Atatürk’ün Afganistan Politikası

Milli Mücadele döneminden itibaren Afganistan ile olan iyi ilişkiler Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir. Çağdaşlaşma açısından Atatürk’ü örnek alan Amanullah Han Afganistan’a her türlü yeniliği getirmeye çalışmıştır. 1924 Yılında Afganistan’ın güneyinde çıkan yenilik aleyhtarı ayaklanmayı bastırarak, reform hareketlerini devam ettirmiştir⁶⁰.

Atatürk, Afganistan’a sağlık, eğitim, askeri ve ekonomik alanda yardımlarda bulunmuştur. 1927 yılından itibaren bir askeri heyetimiz Afganistan ordusunda koordinatörlük görevi almıştır. Ayrıca her yıl 50

⁵⁸ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.196-199.

⁵⁹ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.200, 203.

⁶⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.185.

Afganistan subayının değişik alanlarda Türkiye'de kurs görmeleri sağlanmıştır⁶¹.

Türk-Afgan ilişkilerinin gelişmesi Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'ye bir ziyarette bulunmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Afgan Kralı Amanullah Han gelmeden önce İstanbul'da güvenlik açısından kara ve denizden gerekli tedbirler alınmıştır. İçişleri Bakanlığı aracılığıyla Başbakanlığa sunulmuş olan bu tedbirler şunlardır

1. Cumhurbaşkanlığı Sarayı muhafazası için saray içerisinde resmi ve sivil gerekli tedbirler alınmıştır. Sarayın dahili ve harici kapı torpitleri deniz tarafındaki rıhtım devriyesi tarafından yapılacaktır.

2. Sarayın kuzey tarafında ve geçen sene muhafız kıtasının bulunduğu yerde bir piyade bölüğü yer alacaktır. Bu bölük akşam ezanı ile beraber sarayın tramvay yolundaki büyük kapısına iki nöbetçi ve deniz tarafındaki rıhtımda polise ilaveten iki nöbetçi kalacağı gibi saraya mutfak malzemesinin girdiği tramvay yolundaki kapıda devamlı olarak bu bölükten bir nöbetçi kalacaktır.

3. Saraya hakim olan Taşlık mevkiinde bir piyade bölüğü bulunacaktır.

4. Beşiktaş Polis Merkezi, Beşiktaş ile Kabataş arasında geceleri bir kişilik polis devriyesi çıkaracak ve bir devriye de sarayın rıhtımını kontrol edecektir.

5. Ayrıca müntehab efendilerden kırk kişilik bir hazır kıta astabil-i amirede yerleştirilecek ve otomobilleriyle istenilen yere derhal nakledilebilecektir.

6. Kralın maiyetinde bulunacak memurlar Kralın bir tarafa seyahati halinde derhal iltihak üzere otomobiller yine sarayda hazır bulunacaklardır.

7. Elde mevcut Motosikletler tamir ettirilmekte ve yeniden satın alınmasına çalışılmaktadır.

8. Elde mevcut deniz motoru esasen üç tane olup, bunlarda daima muamelesi artan limandaki vapur kontrollerine bile kifayet edememekte olmasından, gerek sarayın deniz tarafından güvenliğinin temini, gerek Kralın deniz gezilerinde güvenliğinin sağlanması için muvakkat kaydıyla geçen sene olduğu gibi rüsumat, deniz gezisi, deniz ticareti gibi müesseselerden

---

⁶¹ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.118.

motorların mürettebatıyla birlikte mayısın on yedinci gününden itibaren polis emrine alınması kararlaştırılmıştır.

9. Beyazıt'ta askeri yönden gereği kadar kuvvet bulundurulacağı gibi Bakırköy'de de bulundurulacaktır.

10. Kralın Sufuti Ziya Bey Efendi'nin verdiği program dairesinde istikbali ve Haydar Paşa'dan terene bindirilmesi için gerekli hazırlıklar tamamlanıp, bununla ilgili prova yapılacaktır.

11. Haydar Paşa ile vilayet hududu dahilinde geçen demiryolu aksamının şehir dahil ve haricinde muhafaza çaresi araştırılmıştır.

12. Kılavuz trenine jandarma yerleştirilmesi asıl trende de on polis ve yirmi jandarmanın refakati muvafık mütalaa kılınmıştır.

13. Dönüş programı ile ilgili tören de hazırlanmaktadır.

14. Kralın Odesa'dan Haydar Paşa'ya ve Ankara'ya geldiğinde ve döndüğünde refakatinde bulunmak üzere birinci şubeden üç memur görevlendirilecektir.

15. Kralın İstanbul'da bulunduğu süre zarfında seyahatleri ile ilgili hazırlanan program tasdik için Sufuti Ziya Bey Efendi eliyle takdim kılınmıştır⁶².

Ayrıca Afgan Kralı Amanullah Han'ın bu ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından bir kılıç hediye edilmesi ile ilgili olarak da Bakanlar Kurulu karar almıştır⁶³.

Amanullah Han, 1928 yılında çıktığı Avrupa gezisi dönüşünde Ankara'ya uğrayarak, Atatürk'ü ziyaret etmiştir⁶⁴. Amanullah Han'a çok özel bir protokol uygulanmıştır. Amanullah Han'ı Rusya üzerinden almak için Fahrettin (Altay) Paşa da dahil olmak üzere bir karşılama heyeti İzmir Vapuru ile Sivastapol Limanı'na giderek, O'nu alıp, gemiyle İstanbul'a getirmiştir. Bu karşılama Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a verdiği değeri göstermektedir⁶⁵.

19 Mayıs 1928'de İstanbul'a gelen Amanullah Han aynı gece trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa misafirini Ankara garında

⁶² BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No:4.

⁶³ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:028, Dosya No:25, Belge No:19.

⁶⁴ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.122.

⁶⁵ Ersin Çelikkat, "Afganistan'da Amanullah Han Dönemi ve Türkiye-Afganistan İlişkileri (1919-1929)", *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008, s.231.

karşılımıştır. Atatürk, 20 Mayıs 1928 akşamı Amanullah Han onuruna bir ziyafet vermiş ve yemekte yaptığı konuşmada Türk-Afgan dostluğuna verilen önemi vurgulamıştır⁶⁶.

Amanullah Han ve eşi Türkiye'de kaldıkları iki haftalık sürse içerisinde Ankara ve İstanbul'da birçok yeri gezme fırsatı bulmuşlardır⁶⁷.

Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında 25 Mayıs 1928'de de "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Andlaşması" imzalanmıştır⁶⁸. Yapılan antlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin aleyhine olan ittifaklara, askeri, siyasi ve ekonomik antlaşmalara girmeyecekler⁶⁹, yapılacak bir saldırıyı önlemeye çalışacaklar, ülkelerinin ve uluslarının gelişmesi ve yükselmesi için işbirliği yapacaklar, Türkiye Afganistan'a eğitim ve askeri alanda yardım amacıyla uzmanlar gönderecektir⁷⁰. Taraflar birbirlerinin vatandaşlarına en iyi şekilde muamele edecekler⁷¹. Antlaşmanın birinci maddesi daimi ve diğer maddeleri on sene süre ile geçerlidir. Taraflar veya taraflardan biri antlaşmayı on yıllık sürenin bitiminden altı ay evvel feshetmezlerse kendiliğinde bir yıl daha geçerli olacak ve fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkızasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır⁷². Bu antlaşmayla, Afganistan'a gönderilen subay, öğretmen, doktor sayısı çoğaltılmış ve bundan sonra aralarında hiçbir çıkar çatışması olmayan iki ülke arasındaki ilişkiler sürekli gelişmiştir⁷³.

Başbakan İsmet İnönü, 13 Eylül 1928'de Malatya'da verdiği demeçte, Afganistan ile olan ilişkilerimiz hakkında şunları söylemiştir:

"Afgan Hükümdarları Hazretlerinin memleketimize büyük sevinç veren kıymetli ziyaretleri esnasında Afganistan'la bağtladığımız muahede, sulh ve kalkınma yolunda samimiyetle ve bütün kuvvetiyle çalışmak isteyen iki memleketin nasıl hayırhahane bir işbirliği azmi ve hissi ile dolu olduklarının kanaat verici bir örneğidir. Afganistan'ın milletlerarası ailede kuvvetli bir medeniyet kitlesi olmak azmindeki kuvvet, fahir ve meserret vermektedir. Afganistan Hükümdarı Hazretlerinin reform isteyen ve seven gayret ve icraatlarının muvaffakiyetle bezeneceğine tam ve kamil itimadımız vardır".

⁶⁶ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷ Ersin Çelikkanat, *a.g.m.*, s.231.

⁶⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.574.

⁶⁹ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No: 5.

⁷⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.186; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.93.

⁷¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.331.

⁷² BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No: 5.

⁷³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.574.

Türkiye'nin Afganistan'la olan ilişkileri bu ziyaret sonrası daha da gelişmiştir. Türkiye ile Afganistan arasında 25 Eylül 1928'de bir Muhadenet ve Teşriki Mesai antlaşması imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Dr. Aras antlaşmanın Türkiye Büyük Millet Meclisinde tasdiki sırasında yaptığı konuşmada bu antlaşma ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“İşbu Türk-Afgan antlaşması yeni ve sağlam esaslarda iki dost ve kardeş milletin işbirliğini tanzim etmektedir. Bundan evvel mevcut olan antlaşmada da bu esas vardı. Fakat tatbik kabiliyeti zayıf idi. Sırf bu sebeple sağlamlığı ve samimiyeti nispetinde ameli ahkamı kapsayan bu yeni antlaşma eskisinin yerine kaim olmak üzere imzalanmıştır”⁷⁴.

Türkiye ile Afganistan arasında yapılan bu antlaşma kardeşliği, dostluğu, ikili işbirliğini ve yardımlaşmayı esas almıştır. Ancak bu antlaşma Batı basınında Türkiye'nin Afganistan'ı nüfuzu altına alıp sömürgeleştireceği şeklinde topluma yansıtılmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti sırasında ordunun modernizasyonunu ve eğitilmesini istemesi üzerine hemen Kazım (Orbay) Paşa ve askeri heyeti Afganistan'a gitmiştir⁷⁵. Eğitim alanında çok sayıda Afgan öğrenci Türkiye'de öğrenim görmüş, ayrıca buradaki eğitimin düzenlenmesinde ve Afganistan Siyasal Bilgiler Akademisi'nin kurulmasında Türkler rol almıştır. Sağlık alanında Türk doktorların Afganistan'a gitmesi ile birlikte hastaneler, laboratuvarlar, sağlık okulları ve tıp fakültesi açılmıştır⁷⁶.

Afganistan'a dönen Amanullah Han, Atatürk'ten etkilendiği devrimleri kendi ülkesinde de yapmaya karar vermiştir. Ancak halkın nabzı tutulmadan, ülkenin şartları gözetilmeden ve Atatürk'ün diplomatik bir anlatımla yaptığı uyarı dikkate alınmadan, uygulamaya konan bu yenilikler bir takım tepkilere neden olmuştur⁷⁷.

Afganistan'da Kasım 1928'de isyan çıkmıştır. Türkiye, Amanullah Han'a yardım etmek amacıyla Afganistan'a yeni gönderilmiş olan Kazım Paşa komutasındaki heyete Amanullah Han'ı canları pahasına korumaları emri vermiştir. Ancak Türk heyeti Kabil'e ulaştığı sıralarda Amanullah Han şehri terk etmişti. Sonuçta isyancılar Amanullah Han iktidarını devirmişlerdir⁷⁸.

⁷⁴ Aptülhat Akşin, *a.g.e.*, s.192, 194.

⁷⁵ Ersin Çelikkanat, *a.g.m.*, s.231-232.

⁷⁶ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.119.

⁷⁷ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.186.

⁷⁸ Ersin Çelikkanat, *a.g.m.*, s.237.

Afgan Kralı Amanullah Han iktidardan düşürüldükten sonra da Türkiye tarafından desteklenmeye devam edilmiş ve gerekli özen gösterilmiştir. Afgan Kralı'nın kayın validesi Resmiye Tarzı Hanım refakatinde Emine Hanım oğlu Abdülvehhap, Amanullah Han'ın kızkardeşi Hatice Hanım, İstanbul'da eğitim görmüştür. Afgan subay ve pilotlarından beşi ve bir subayın Türk olan arkadaşı Nazmiye Hanım ile Kabil'de sarayda Türkçe Öğretmeni Sivaslı İzzet Efendi olmak üzere 11 kişi Mısır'dan İstanbul'a gelmişlerdir. Bir kısmı Moda Palas'a bir kısmı da İstanbul Oteline yerleşmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul Polis Müdürü Şerif Bey, Resmiye Tarzı Hanım'la Moda'da görüşmüştür. Bu görüşmede Resmiye Tarzı Hanım, Kralın bir kısım yakınlarının İran'a gittiklerini kendilerinin de Türkiye'yi tercih ettiklerini, ekonomik olarak kötü durumda olmalarından dolayı İstanbul'da bir ev istediklerini dile getirmiştir. Konu ile ilgili olarak İçişleri Bakanlığı gerekli bilgiyi hemen Başbakanlığa 15.07.1929 tarihli yazı ile bildirmiştir⁷⁹.

4. Atatürk'ün İran Politikası

1924 Yılında Hilafetin kaldırılması İran'daki bir grup tarafından iyi karşılanmamıştır. Böyle bir tepkinin olması Türk-İran ilişkilerinin bir süre gelişmemesine neden olmuştur. Musul meselesi sırasında Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları Türk ve İran Hükümetlerinin karşılıklı itham ve protestolarına sebep olmuştur⁸⁰.

Türk-İran sınırında aşiretlerin düzenledikleri bu tür saldırılar taraflar arasında gerginliğe yol açmıştır. Bu tür sınır sorunlarını çözmek amacıyla⁸¹ 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır⁸². Bu antlaşma ile taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer ülke tarafsız kalacak, taraflar birbirlerine karşı tecavüzde bulunmayacak ve taraflar birbirlerinin aleyhine olan hareketlere izin vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdir⁸³. Taraflarca sınır bölgesindeki halkın güvenliğini sağlamak amacıyla aşiretlerin yaptıkları suç niteliğindeki hareketlerin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması kabul edilmiştir⁸⁴.

⁷⁹ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No:10.

⁸⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.94.

⁸¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.274.

⁸² Ferhat Başdoğan, "Türk-İran İlişkileri ve Bugünkü İran", *Güncel Konular*, S.7, Ankara (Ağustos), 1986, s.102; Yılmaz Altuğ, "Atatürk'ün Dış Politikası", *Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri 10-11 Kasım 1980*, (Editörler: Semih Tezcan-Kriton Curi), C.II, İstanbul, 1981, s.489.

⁸³ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.194-195 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.94.

⁸⁴ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.187.

Ayrıca taraflar ticaret, konsolosluk, gümrük, posta, telgraf, oturma ve suçluların geri verilmesi sözleşmeleri yapılmasına girişmek konusunda anlaşmışlardır⁸⁵.

1926 Antlaşması sınır meselelerini tamamen çözmemiş ve sınır bölgesindeki aşiretlerin baskınları Türk-İran ilişkilerini bozmaya devam etmiştir. Öyle ki diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesi dahi ortaya çıkmıştır⁸⁶. Zaman zaman Türkiye’de olay yapan kişiler sınırdan İran’a rahatlıkla sığınıyorlardı. Onun için Türkiye kaçaklara ve aşiretlere karşı sınırın korunmasını sık sık İran’dan istemekteydi. 1927 Yılında aşiretlerden biri Doğu Beyazıt’ta bir Türk birliğine saldırmıştır. 1927 Yılında meydana gelen bu olay iki ülke ilişkilerini gerginleştirmişse de tarafların gayretleri sonucu sorun giderilerek, Türk-İran Daimi Sınır Komisyonu oluşturulmuştur. 1928 Yılı boyunca da Türk-İran sınır anlaşmazlığının çözülmesi için görüşmeler sürmüştür⁸⁷.

Türkiye ile İran arasında 15 Haziran 1928’de imzalanan protokole göre, taraflardan biri herhangi bir saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalmayarak, duruma çare bulmak amacıyla elinden gelen çabayı gösterecekti⁸⁸. İki devlet ekonomik alanda da işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır. Bu işbirliğinin sağlanmasında taraflar arasında serbestçe transit geçiş sorunu ve her türlü ulaşım araçlarının kurulması sağlanacaktı⁸⁹.

Başbakan İsmet İnönü 13 Eylül 1928’de Malatya’da verdiği demeçte İran ile olan ilişkilerimiz hakkında şunları söylemiştir:

“İran komşumuzla imzaladığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının samimiyetine delildir. İki memleketin temasları ve ulaştırma vasıtaları arttıkça iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarının her iki taraf için hayırlı semereleri daha iyi toplanacaktır”⁹⁰.

9 Nisan 1929 tarihinde Türkiye ile İran arasında uzun zamandan beri müzakere edilen sınır meselesi ile ilgili olarak bir antlaşma yapılmıştır. Oluşturulan Karma Sınır Komisyonu çalışmalarını 1929 yazı boyunca sürdürmüştür. 1930 Yılında Türkiye, Türk güvenlik kuvvetlerinin takibinden

⁸⁵ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.277.

⁸⁶ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.94.

⁸⁷ Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000, s.298-299.

⁸⁸ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.187.

⁸⁹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.279; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, 1996, s.188.

⁹⁰ Aptülhah Akşin, *a.g.e.*, s.192-193.

kaçarak İran'a geçen kişilerin bırakılmaması ve İran topraklarında takip için izin verilmesini istemiştir. Bunun üzerine İran, sınırda sızmaları önleyeceğini bildirmiştir⁹¹. Ayrıca bu sırada Türkiye İran'a bir hudut tashihi yapılmasını teklif etmiştir. İran bu teklifi ilk etapta kabul etmemişse de daha sonra 1932 yılında bu teklife sıcak bakmıştır⁹².

23 Ocak 1932'de Türkiye ile İran arasında bir antlaşma yapılarak, sınırla ilgili bazı düzeltmeler yapılmıştır. Sınır bölgesinde şevketi önlemek ve emniyet tedbirlerinin alınmasını kolaylaştırmak için Ağrı bölgesindeki Türk-İran sınır hattında bazı değişiklikler yapılmıştır⁹³. Ayrıca Ticari ve İade'yi Mücrimin antlaşmaları imzalanmıştır. İki taraf da bu durumdan memnun olmuştur.

İran Dışişleri Bakanı ve beraberindeki heyet, 27 Ekim-5 Kasım 1932 tarihleri arasında Türkiye'ye iadeyi ziyarette bulunduğu sırada 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılmıştır⁹⁴. 5 Kasım 1932'de Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile İran Dışişleri Bakanı Mirza Muhammed Ali Han Faruki arasında imzalanan Dostluk Antlaşması ile iki ülke arasında dostluk ve barış vurgulanmıştır. Aynı tarihte imzalanan Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması 1926 yılında yapılmış olan Güvenlik ve Saldırmazlık Antlaşmasının yerini almıştır. Bu antlaşma ile taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer taraf sadece tarafsız kalmayacak, durumu düzeltmek amacıyla elinden geleni yapacaktır⁹⁵. Taraflar diğer taraf aleyhine olan örgütleri barındırmayacak ve ekonomik işbirliği yapacaklardır⁹⁶. Bu antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 28 Aralık 1933 tarihinde tasdik edilmiştir. Böylece Türk-İran ilişkileri daha dostane bir mahiyet almıştır⁹⁷.

Kasım 1933'te Tahran'da yapılan bir antlaşma ile 15 Haziran 1928 protokolü yenilenmiştir. Bu sırada biri dostluk diğeri tarafsızlık ve iktisadi işbirliği olmak üzere iki anlaşma ile mücrimlerin iadesine dair muvakkat bir anlaşma, sınır anlaşmasına ait hakem ve adli tesviye anlaşmalarına ait tasdiknameler, imzalanmıştır⁹⁸.

⁹¹ Ahmet Özgiray, *a.g.m.*, s.300-302.

⁹² Ferhat Başdoğan, *a.g.m.*, s.102.

⁹³ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.94.

⁹⁴ Ahmet Özgiray, *a.g.m.*, s.303.

⁹⁵ Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s.188.

⁹⁶ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.425.

⁹⁷ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.95.

⁹⁸ Ferhat Başdoğan, *a.g.m.*, s.103.

Türkiye-İran ilişkileri sınır kesimindeki bazı aşiretlerin tutum ve davranışlarından dolayı zaman zaman yanlış anlamalara sebep olarak, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1934 yılı Mayıs ayında İran Genelkurmay Başkanı Tahran Büyükelçiliğimizin Askeri Ataşesi Necati Bey'i çağırarak, Türkiye ile İran'ın anlaşmasını istemeyen bazı kişilerin her iki taraf arasında sorun oluşturmaya çalıştıklarını dile getirmiştir. Genelkurmay Başkanı bu sorunlardan biri olarak da Kotur ve Somay Braduz havalisinde oturan Kürt Şıkak Aşiretiyle diğer aşiretlerin mecburi askerlikten kurtulmak amacıyla Türkiye'ye göçme hareketi içerisine girdiklerini, halbuki kendi askerleri içerisinde bu havaliden askerlerin olduğu daha önceden böyle bir olayın meydana gelmediğini ileri sürerek, bunun yabancı bir kışkırtma olduğundan bahsetmiştir. Bu arada da Türk memurlarının da teşvikleri olduğuna dair şaiyaların dolaştığından bahsetmiştir. İran Genelkurmay Başkanı, Türkiye'den bunların sınırlardan içeri alınmamasını istediklerini dile getirmiştir. Türkiye Askeri Ataşesi cevap olarak, Türk memurların böyle bir teşvikte kesinlikle bulunmadığı ve bunun Türkiye'ye bir menfaatinin de olmayacağını vurgulayarak, aslı olmayan şaiyalara inanılmaması gerektiğini söylemiştir⁹⁹.

Atatürk, İran Şahı'nı 1934 yılı ilkbaharında Tahran Büyükelçimiz vasıtasıyla Türkiye'ye davet etmiştir. Atatürk'ün bu davetini Şah çok olumlu karşılayarak, memnuniyetini sunmuş ve Bağdat'a uğrayarak, buradan Türkiye'ye geçeceğini bildirmiştir. Ayrıca Şah, Türkiye ve Irak dışında hiçbir memlekete ziyarette bulunmayacağını bildirmiştir. Şah beraberinde Dışişleri Bakanı ve askeri bir heyetin de olacağını ve İstanbul'da bir hafta kadar kalmayı düşündüğünü de dile getirmiştir¹⁰⁰.

İran Şahı'nın Atatürk'ün davetini kabul ederek gelmesini bildirmesi üzerine, Türkiye Dışişleri Bakanlığı gelecek konunun ve maiyetinin ihtiyacı olan eşya, ziyafet ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için gerekenin yapılması ile ilgili olarak Bakanlar Kurulu karar almıştır¹⁰¹. Ayrıca İran Şahı'nın Trabzon'da karşılamaya savaş gemilerinin de gitmesi ve gerekli yakıtın temin edilmesi Bakanlar Kurulu kararı ile sağlanmıştır¹⁰².

Rıza Şah Pehlevi ve maiyeti 10 Haziran 1934 günü saat 9:00'da Gürcübulak sınır kapısından Türkiye'ye giriş yapmıştır. İran Şahı, sınırda Cumhurbaşkanlığı tarafından mihmandarlıklarına atanan Üçüncü Ordu

⁹⁹ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:261, Dosya No:759, Belge No: 7.

¹⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:261, Dosya No:758, Belge No: 17.

¹⁰¹ BCA, Fon Kodu: 03018, Kutu No:45, Dosya No:35, Belge No: 5.

¹⁰² BCA, Fon Kodu: 03018, Kutu No:45, Dosya No:39, Belge No: 11.

Müfettişi Birinci Ferik Ali Sait Paşa ve Kolordu Kumandanı Kemal Paşa ve hükümet adına da Beyazıt Valisi İmadettin Bey ve Dışişleri Bakanlığı Üçüncü Daire Şefi Kemal Bey tarafından karşılanmıştır. İran ve Türk marşları çalınarak, 21 top atışı yapılmıştır¹⁰³. İran Şahı Beyazıt'a, oradan da 11 Haziran günü 17:15'te Kars'a ulaşmıştır¹⁰⁴. Ardından Şah ve maiyeti Erzurum'a gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu sırada İran Şahı'nın ziyaretinde duyduğu memnuniyeti kendisine gönderdiği telgrafta şöyle ifade etmiştir:

“İran Şehinşahı Ala Hazreti Humayun Rıza Şah Pehlevi Hazretlerine

Zatı Şehinşahilerinin sıhhat ve afiyetle seyahat buyurmalarından mütevellit memnuniyetimi ve huzuru biraderaneleriyle şerefyap olmak zamanına tahassürle intizar eylediğimi kalbi muhabbetlerimle arzederim”.

İran Şahı da Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına verdiği cevapta Türk topraklarında güzel karşılanmaktan dolayı duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti Muhterem Reisi Cenabı Azametmaap Gazi Mustafa Kemal

Muhterem kardeşimden, son derece memnuniyet ve teşekkürümü mucip meveddetkar telgrafı almak fırsatını ganimet bilerek Türkiye'nin güzel toprağında hakkımda gösterilen fevkalade dostane hüsnü kabulden mütevellit kalbi minnettarlığımı, ankarib sonsuz iştiyakla arzu ettiğim mülakatımızda bizzat tecdit edeceğim ümidiyle arzederim”¹⁰⁵.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti ile birlikte ilişkiler daha samimi bir döneme girmiş ve Şah, Atatürk'e hayran kalmıştır¹⁰⁶. Atatürk, Şah'ı 16 Haziran günü saat 14:30'da Ankara tren istasyonunda karşılamıştır. Daha sonra caddelerde coşkun halk gösterisi arasından geçerek, ikametlerine tahsis edilen Halkevine beraber gitmişlerdir. İran Şahı Rıza Pehlevi konuşmasında iki devlet arasındaki dostluğun sağlamlığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Görüyorum ki, Türkiye ile İran arasında çok samimi rabitalar mevcuttur ve işin esası o derece sağlamdır ki bu dostluk istikbalde her türlü tezelzülден masun bulunacaktır”¹⁰⁷.

¹⁰³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Haziran 1934, s.1.

¹⁰⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Haziran 1934, s.2.

¹⁰⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Haziran 1934, s.1.

¹⁰⁶ Yılmaz Altuğ, *a.g.m.*, s.489.

¹⁰⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Haziran 1934, s.1.

Mustafa Kemal Paşa, Çankaya’da Şah onuruna verdiği akşam yemeği konuşmasında; Türkiye ile İran ilişkilerinin tarihsel akışını anımsatarak, karşılıklı ilişkilerin dostça olduğu müddetçe her iki tarafın da menfaatler elde ettiğini vurgulayarak, Türkiye’nin İran ile olan ilişkilerinin dostça olmasına büyük önem verdiğini dile getirmiştir¹⁰⁸.

İran Şahı da iki ülke arasındaki dostluğun sarsılmayacağını ve iki ülkenin dünyada barışın olmasına çalıştıklarını vurgulamıştır¹⁰⁹.

17 Haziran günü Şah Rıza Pehlevi, Atatürk ile birlikte Başbakanın öğle yemeğine katıldıktan sonra askerın geçit törenine, binicilik okulumuz subaylarının yarışmalarına, Gazi Orman Çiftliği gezisine ve akşam da Ankara Palas’taki ziyafet ve resmi kabule katılmıştır¹¹⁰.

Şah Rıza Pehlevi, 19 Haziran 1934 akşamı Ankara Halkevinde kendisi için sergilenen Özsoy Operasını izlemiştir. Atatürk’ün isteği üzerine yazılan bu opera konusunu, dostluğu simgeleyen bir söylenceden, Ehremen ile Hürmüz efsanesinden almıştı. Adnan Saygun’un bestelediği yapıt ilk kez Şah Rıza Pehlevi onuruna sergilenmiş ve büyük bir ilgi uyandırmıştır¹¹¹.

Şah Rıza Pehlevi 20 Haziran günü öğleden önce Çubuk Barajını, Yüksek Ziraat Enstitüsünü, Gazi Terbiye Enstitüsünü, Nümune Hastahanesini, öğleden sonra ise Hıfzıssıha Enstitüsünü, Himaye-i Etfal Umum Merkezini, askeri fabrikaları gezdikten sonra Atatürk ile birlikte gece saat 22:00’de trenle Eskişehir’e hareket etmiştir¹¹².

Şah bu ziyaretinde Eskişehir, İzmir ve İstanbul gibi şehirlerimizi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gezip, birçok temaslarda bulunmuştur¹¹³. Atatürk ve Şah Rıza Pehlevi İzmir’de çok büyük sevinç gösterisi ile karşılanmıştır. İzmir gazeteleri de Atatürk ve Şah’ın gelişini yayınladıkları makalelerle alkışlamışlardır¹¹⁴.

İstanbul’da da Atatürk ve Şah kendilerini candan tezahürlerle karşılayanları taşıyan vapurlar arasında Fener’e kadar boğazdan bir gezinti yaparak, Sarayburnundan karaya çıkmışlardır. Sarayburnunda ve Dolmabahçe’ye kadar olan yollarda halkın coşkun gösterileri ile

¹⁰⁸ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.188.

¹⁰⁹ Ahmet Özgiray, *a.g.m.*, s.305.

¹¹⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Haziran 1934, s.1.

¹¹¹ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.188.

¹¹² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Haziran 1934, s.1.

¹¹³ Ahmet Özgiray, *a.g.m.*, s.306.

¹¹⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Haziran 1934, s.1.

karşılanmışlardır¹¹⁵. İstanbul'da Atatürk ile Şah Rıza Pehlevi, Harp Akademileri'ni de ziyaret etmişlerdir¹¹⁶.

Şah'ın Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret 2 Temmuz 1934 tarihinde sona ermiş ve Atatürk İstanbul'dan Şah Rıza Pehlevi'yi ülkesine dönmek üzere uğurlamıştır¹¹⁷. Bu ziyaret sırasında Türkiye tarafından İran Şahı'na bir uçak hediye edilmiştir¹¹⁸.

İran Şahı'nın Türkiye'deki ziyareti sırasında Anadolu Ajansı, İran'ın yarı resmi gazetesi olan İran gazetesine, İran Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla günü gününe gezi ile ilgili gerekli bilgileri telgraflarla sabaha kadar ulaştırmıştır. İran Şahı ve İran Dışişleri Bakanı, Anadolu Ajansı'nın bu hummalı çalışmasından dolayı ajansa teşekkürlerini iletmişlerdir¹¹⁹.

İran Heyeti bu ziyarette çok memnun kalarak oldukça duygulanmıştır. İran Dışişleri Bakanı, Tahran Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada ziyaretin ilk önce 15-18 gün süreceği tahmin edilirken, 27 gün sürmesi Şah'a gösterilen dostluktan kaynaklandığını vurguladıktan sonra şöyle devam etmiştir:

“Şimdiye kadar yalnız Türkiye'de değil, fakat dünyanın pek az memleketlerinde böyle hararetle ve samimi bir hüsnü kabul yapılmıştır”¹²⁰.

1936 Yılı ilkbaharında Türkiye ile İran arasında yapılan müzakereler sonucunda; hava, deniz, telefon, telgraf, iadeyi mücrimin, veterinerlik, ticaret, gümrük ve sınır güvenliği konularında antlaşmalar yapılmıştır¹²¹.

Atatürk tarafından kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1920 ve 1930'lu yıllarda İran'ın modernleşmesine etkisi olmuştur. Rıza Şah mümkün olduğunca Atatürk'ü taklide çalışmıştır¹²².

5. Atatürk'ün Suudi Arabistan Politikası

Atatürk'ün Türkiye'de Hilafeti 3 Mart 1924 tarihinde kaldırmasından sonra Şerif Hüseyin'in Halife olma yönündeki emelleri tekrar ön plana çıkmıştır. Hemen fırsatı değerlendirerek, 7 Mart 1924 tarihinde Hicaz Kralı Şerif Hüseyin kendisini Halife ilan etmiştir. Ancak bu harekete en sert

¹¹⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Haziran 1934, s.1.

¹¹⁶ *Milliyet Gazetesi* 28 Haziran 1934, s.1.

¹¹⁷ *Vakit Gazetesi*, 3 Temmuz 1934, s.1.

¹¹⁸ *BCA*, Fon Kodu: 03018, Kutu No:46, Dosya No:45, Belge No: 13.

¹¹⁹ *BCA*, Fon Kodu: 03010, Kutu No:261, Dosya No:759, Belge No: 11.

¹²⁰ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.196.

¹²¹ Ahmet Özgiray, *a.g.m.*, s.307.

¹²² Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.136.

tepkiyi Necd'deki Suudiler göstermiştir. Suudiler Ağustos 1924'de önce Taif ve daha sonra Mekke'ye saldırarak, buraları kendi yönetimleri altına almışlardır. Bu olay sonrası Şerif Hüseyin krallıktan çekilmiş, yerine oğlu Ali geçmişse de Suudilerin ileri hareketi durmamıştır. Bu saldırılar karşısında daha fazla direnemeyen Ali, Irak'a sığınmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Suudiler tüm Hicaz'ı ele geçirerek, Ocak 1926'da İbn-i Suud kendisini Necd Sultanı ve Hicaz Kralı ilan etmiştir. Suudiler, Halifelik konusunda 1926 yılı başlarında Kahire'de ve 1926 Haziran'ında da Mekke'de iki kongre düzenlemişlerdir¹²³.

Hicaz Krallığını Mayıs 1926'da bağımsız bir ülke olarak resmen tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur. Türkiye, Kral Abdülaziz bin Abdurrahman es-Suud nezdinde ilk defa Hicaz ve Yemen siyasi temsilcisi olarak Süleyman Şevket Bey'i atamıştır. Süleyman Şevket Bey 25 Mayıs 1926'da Cidde'de göreve başlamıştır.

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilk dostluk antlaşması 3 Ağustos 1929'da Mekke'de imzalanmıştır. Hicaz, Necd ve Mülhakatı Krallığı 22 Eylül 1932'de Suudi Arabistan Krallığı olarak birleştirildikten sonra Melik Abdülaziz es-Suud'u ilk kutlayan devlet adamı Atatürk olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkiler, Melik Abdülaziz'in Hicaz Umumi Vali ve Hariciye Bakanı olan oğlu Emir Faysal başkanlığındaki heyetin Türkiye ziyareti ile doruk noktaya ulaşmıştır. Emir Faysal başkanlığındaki heyet 8 Haziran 1932 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Heyeti İstanbul Valisi Muhittin Bey(Üstündağ) ve Dışişleri Bakanlığından Refik Amir Beyler karşılamıştır.

Emir Faysal yaptığı konuşmada iki kardeş ülkenin geçmişte bir arada yaşadığını ve coğrafi sınırların bu kardeşlik ve samimiyeti yıkamadığını şöyle ifade etmiştir:

“...Çok sevdiğim Türkiye'ye, görünüşte bir yabancı ülke temsilcisi olarak gelmiş bulunuyorum. Fakat biz yüzyıllarca beraber yaşadığımız bu kardeş ülkeye bir yabancı gibi değil, aksine ayrılığın ve uzun yılların hasretini çok derin hissederek geldik. On yıl önce bir olan bu iki ülkeyi birbirinden ayıran tarihi hadiseler, coğrafi sınırlar bu iki kardeş milletin kalpten gelen samimiyetini yıkamamıştır. İki memleket arasındaki ilişkilerin dostça olduğunu söylemeyi zait görüyorum. Kardeş iki millet her zaman dosttur ve dost kalacaktır”.

¹²³ Adnan Şişman, “Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar”, *Atatürk Uluslar arası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan*, C.I, Ankara, 2000, s.167-168.

Faysal, 10 Haziran günü akşam üzeri İstanbul'dan hareket ederek, 12 Haziran 1932 sabahı saat 10:00'da Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'da devlet erkanı ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmıştır. 12 Haziran akşamı Cumhurbaşkanı Atatürk, misafirin onuruna bir ziyafet vermiştir. Atatürk, bu ziyafet sırasında yapmış olduğu konuşmasının bir bölümünde; Türkiye'nin barışçı, akılcı ve dostane bir dış politika izlediğine değinmiştir. Emir Faysal ise ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirerek, bu ziyaretin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine vesile olması temennisinde bulunmuştur. Emir Faysal daha sonra tekrar İstanbul'a dönerek burada bir hafta kaldıktan sonra, 23 Haziran 1932 tarihinde Palestina adlı vapurla Batum üzerinden Tahran'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.

9 Haziran 1933 tarihinde Hicaz ve Necd Kralı İbn-i Suud'un Müsteşarı Muvaffak Bey Alusi yaz tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. 1934 Yılında Hicaz ve Yemen arasında Asir meselesinden dolayı savaş çıkmıştır. Savaş sonrası Haziran 1934'te İbn-i Suud ile İmam Yahya arasında kesin barış yapılmıştır. Bu savaş sırasında Atatürk diğer milletlerin iç işlerine müdahaleden yana olmayan bir barışçı dış politika izlemiştir¹²⁴.

6. Atatürk'ün Mısır Politikası

1923 Yılında Cumhuriyetin ilanı ve daha sonra Osmanlı hanedanının ülkeden çıkarılması Mısır'ın İslam çevrelerinde ve sarayda kötü tepkilere neden olmuştur. İngilizler de Türklerle Arapların aralarını açmak ve birbirlerine düşürmek amacıyla bunu propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Bu durum Mısır'ın Türkiye'ye karşı biraz çekingen durmasına neden olmuştur. Bunda Kral Fuat ile oğlu Faruk'un menfi rolleri olmuştur¹²⁵.

Atatürk'ün Hilafeti kaldırması, Mısır'daki bazı çevrelerin Türkiye'ye karşı tavır almasına neden olurken, Batı eğitimi almış aydın zümre ise Hilafetin kaldırılmasını memnuniyetle karşılamıştır¹²⁶.

Türkiye ile Mısır arasında diplomatik ilişkiler ise 1925 yılında kurulmuştur. İlk Mısır elçisi Heddeya Paşa Muhammed 8 Mayıs 1925 tarihinde Ankara'da güven mektubunu sunarak göreve başlamıştır. Mısır'a ise Türk elçisi olarak Muhittin Paşa görevlendirilmiş ve 16 Mart 1926 tarihinde güven mektubunu Kahire'de sunmuştur¹²⁷.

¹²⁴ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.170-174.

¹²⁵ Aptülaha Akşin, *a.g.e.*, s.209.

¹²⁶ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.95.

¹²⁷ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.528.

Kahire’de yayınlanan El-Ahbar ve El-Mukattam gazetelerinin Türkiye aleyhine yayında bulunmalarından dolayı 1927 yılı temmuz ayında Bakanlar Kurulunun aldığı kararla Türkiye’ye girişi yasaklanmıştır. Türkiye Başbakanlığı Mısır’da yayınlanan ve Türkiye’de yapılan inkılapları savunan Muhadenet Gazetesi’nin ise yayın hayatına devam etmesinden yana olmuştur. Türkiye Başbakanlığı Muhadenet Gazetesi sahibi Hüseyin Remzi Bey’e her ay 20 İngiliz lirası karşılığı Türk parası verilmesinin Dışişleri Bakanlığında Kahire elçiliğimize bildirilmesini istemiştir.

Türkiye’den kaçak Kahire’ye giden bazı kişilerce çıkartılan, Osmanlı adındaki gazetenin de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve devlet ileri gelenleri aleyhindeki yazıları dolayısıyla Bakanlar Kurulunun aldığı 14 Kasım 1928 tarihli bir kararla Türkiye’ye girişi yasaklanmıştır. 25 Temmuz 1929 tarihinde Bakanlar Kurulu aldığı kararla El-Fetih Gazetesinin Türkiye’ye girişini de yasaklamıştır. Türkiye zaman içerisinde kendi aleyhine yayın yapmak politikasından vazgeçen gazetelerin tekrar yurda girişine ise izin vermiştir. Bakanlar Kurulu El-Mukattam Gazetesinin Türkiye aleyhine yaptığı yayınlardan vazgeçmesi üzerine 27 Mayıs 1932 tarihinde aldığı kararla gazetenin yurda girişine izin vermiştir.

El-Mukattam Gazetesi Mustafa Kemal Paşa’nın yapmış olduğu uygulamaları öven makaleler yayınlamıştır. El- Mukattam Gazetesi 10 Ocak 1930 tarihli “Türkiye’de Gecelerde Çok Oturmak Adeti Kaldırıldı” başlıklı haberde halkın sabahları daha dinç kalkmaları ve Türkiye’nin uygarlık alanında ilerlemiş olan ulusların seviyesine ulaşmak için çok çalışılması gerektiği göz önüne alınarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen emirle tiyatro ve sinemalar gece 11:00’den sonra kapatılmıştır. Bu husus El-Mukattam Gazetesi’nde şöyle ifade edilmiştir:

“... Bu emrin bizzat Gazi Hazretleri tarafından verilmiş olduğunu ve müşarünileyhin vereceği her bir emrin muhakkak vatan ve milletin faydalarına matuf olacağını bildiklerinden şikayetlerini tekrar etmemişlerdir. Hülasa Gazi Hazretleri milletini sağlam, dinç ve faal bir millet yetiştirmesi için elinden gelen her şeyi yapmaktan geri kalmayacaktır”¹²⁸.

1932 Yılına kadar Mısırda Türkiye’nin ilişkileri istenilen seviyede olmamıştır. Bunun nedeni Mısır’da Kral Fuad rejiminin Atatürk Türkiye’sine karşı tavır almasıydı. Öyleki Mısır Türkiye’deki rejim muhaliflerine kucak açmıştır. Türkiye’deki laikleşme süreci Mısır’da Türkiye’ye karşı bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Ancak buna

¹²⁸ Coşkun Topal, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye ve Mısır Kamuoyu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.179, İstanbul, (Nisan), 2009, s.66-67.

rağmen Mısır'daki aydınların ve gençlerin büyük kısmı Türkiye'de yapılan inkılaplara büyük hayranlık duymuşlardır.

El-Mukattam Gazetesi yazarı Kerim Sabit Bey 21 Ekim 1934 tarihinde gazetede "Türkler Niçin Gaziyi Seviyorlar?" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makalede her Türk'ün memleketlerini düşman işgalinden kurtararak, bağımsızlıklarını kazandıran Mustafa Kemal Paşa'yı sevdiklerini dile getirmiştir¹²⁹.

29 Ekim 1934 yılı Cumhuriyetin ilanının yıldönümünde verilen yemeğe büyük bir davetli grubu katılmıştır. Atatürk de davete geldiğinde tüm davetliler ayağa kalkmıştır. Mısır Büyükelçisi de başında fes olduğu halde kalkmıştır. Atatürk Büyükelçinin önünde geçerken "fesle sıkılmıyor musun?" demiştir. Tabi Atatürk sıcaktan dolayı bunu söylemiştir. Büyükelçi de fesi çıkarıp masanın üzerine koymuştur. Ancak bu olay Mısır'da Atatürk fese hakaret etti şeklinde yanlış yorumlanınca hükümet bu gerginliği gidermek amacıyla Mehmet Ali Şevki Bey'i Kahire Maslahatgüzarlığına göndermiştir. Mısır hanedanı ile akrabalığı olan bu kişi Kahire'de yaptığı çalışmalarda başarılı olarak, zamanla bu yanlış anlamının unutulmasını sağlamıştır¹³⁰.

Türkiye ile Mısır arasında 7 Nisan 1937'de bir dostluk antlaşması imzalanmıştır¹³¹. Bu antlaşmanın birinci maddesinde taraflar arasında daimi bir dostluk ve barışın olacağı vurgulanmıştır. Antlaşmanın diğer maddelerinde ise iki tarafın diplomasi temsilcilerinin sahip olacakları imtiyaz ve muafiyetler ile tayin edecekleri konsoloslara hakkında hükümler yer almıştır¹³².

7. Atatürk ve Sadabad Paktı

Türkiye, İtalya'nın Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de yayılma emellerinden endişelenerek, 1934 yılında Balkan Paktı'nı kurmuş, ancak Doğu Akdeniz'e yönelttiği tehdide karşı bölge devletleri herhangi bir pakt kurmamışlardı¹³³. 1935 Yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı, Türkiye'nin endişelerindeki doğruluğu ortaya çıkarmıştır. Bu olay sonrası Ortadoğu devletleri sıranın kendilerine de geleceği endişesini yaşamaya başlamışlardır. Gerek bu devletlerin emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı oluşları gerekse

¹²⁹ Coşkun Topal, *a.g.m.*, s.64, 69.

¹³⁰ Aptülhat Akşin, *a.g.e.*, s.209-210.

¹³¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.528.

¹³² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.112.

¹³³ Aptülhat Akşin, *a.g.e.*, s.197.

endişeden dolayı aralarında bir pakt kurma çalışmaları başlamıştır¹³⁴. Ayrıca bu pakt ile Sovyet Rusya'da gelişen komünist rejimlerin Türkiye'yi rahatsız etmesini önlemek, bu pakt içerisine Irak'ı da alarak, Irak'ta İngilizlerin meydana getirdikleri Türk aleyhtarı havayı gidermeyi ve bu ülkedeki Türkmenlerin haklarını takip etmek amaçlanmıştır¹³⁵.

Tüm bu endişelerden dolayı 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran, Irak arasında bir antlaşma parafe edilmiş, sonradan buna Afganistan da katılmıştır¹³⁶. Ancak bu antlaşma İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ile Türkiye ve İran arasındaki bazı sorunlar nedeniyle hemen gerçekleşmemiştir.¹³⁷ 1937 Yılı Ocak ve Nisan aylarında Türkiye ile İran arasında çeşitli alanlarda işbirliğini öngören antlaşmalar yapılmıştır. Nisan 1937 tarihinde Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da imzalanmış olan Dostluk Antlaşması iki yıl daha uzatılmıştır¹³⁸.

Irak Dışişleri Bakanı Naci Elasilin'in Türkiye'ye yaptığı ziyaretine karşılık iade-i ziyarete bulunmak amacıyla Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar ile Irak'ın Ankara Büyükelçisi 18 Haziran 1937'de Ankara'dan Bağdat'a hareket etmişlerdir. Bu ziyaret ile ikili ilişkileri geliştirmek amaçlanmıştır¹³⁹. Türk heyeti 22 Haziran 1937 sabahı Bağdat'a ulaşmıştır. Heyete, Irak Hükümeti'nin Ankara Büyükelçisi Naci Şevket, Türkiye Bağdat Büyükelçisi Tahir Lütfi, Irak Dışişleri Bakanı Temsilcisi ve Teşrifat Müdürü refakat etmiştir. Çok görkemli bir karşılama töreni yapılmıştır. Türk heyeti, Irak Dışişleri bakanı ve halkın coşkun gösterileri ile karşılanmıştır. Türk ve Irak milli marşları okunduktan sonra kraliyet sarayına doğru hareket edilmiştir. Şehir Türk ve Irak bayrakları ile donatılmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Kral Gazi ve Irak milletine Atatürk ile Türk milletinin selam ve sevgisini sunmuştur¹⁴⁰. Heyeti, Kral Gazi 23 Haziran 1937 günü kabul etmiştir. Kralı ziyaret sırasında Irak Başbakanı ile Dışişleri Bakanı da hazır bulunmuşlardır. Saraya giderken ve çıkarken caddeleri dolduran halk Türk heyetini tezahüratla selamlayıp alkışlamışlardır¹⁴¹. Türk Heyeti onuruna verilen 24 Haziran 1937 günü

¹³⁴ Oral Sander, *a.g.e.*, s.108.

¹³⁵ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.105.

¹³⁶ Ferhat Başdoğan, *a.g.m.*, 86, s.120; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.189.

¹³⁷ Mehmet Gönülbol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.112.

¹³⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.588.

¹³⁹ *Ulus Gazetesi*, 19 Haziran 1937, s.1.

¹⁴⁰ *Ulus Gazetesi*, 23 Haziran 1937, s.1.

¹⁴¹ *Ulus Gazetesi*, 24 Haziran 1937, s.1.

yemekte her iki bakan Türk-İrak dostluğunun önemi ile ilgili birer konuşma yapmışlardır¹⁴².

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki Türk heyeti Irak'ta çok samimi bir şekilde karşılanmıştır. Irak Dışişleri Bakanı verdiği demeçte:

“...Bu ziyaretler memleketlerimiz arasında mevcut olan dostluk münasebetlerine tekabül etmekte ve iki milletin devlet adamlarının buluşmaları bu münasebetleri barış ve iki ülkenin refah ve saadeti uğrunda bir kat daha geliştirmektedir...” demiştir¹⁴³.

Türk heyeti, Musul, Erbil ve Kerkük ziyaretleri sırasında Türkmenler tarafından çok iyi karşılanarak, Atatürk için tezahüratlar yapılmıştır. Irak ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının Türkçe beyanat vermeleri koparılmış iki kardeşin kavuşmasını çok iyi bir şekilde sembolize etmiştir¹⁴⁴.

Türk Heyeti, Irak'tan sonra 28 Haziran 1937'de Tahran'a gelmiştir. Tahran'da da Dışişleri Bakanı ile yetkililer tarafından karşılanmıştır. Türk heyetin Bağdat ziyaretinden sonra Irak Hükümeti İran ile sorunları çözmek amacıyla bir heyet oluşturmuştur. Bu heyetin Şark Paktı'nın imzalanmasından önce İran ile bir anlaşma yapması hedeflenmiştir¹⁴⁵.

İran Dışişleri Bakanı B. Samiy, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras şerefine 30 Haziran 1937'de verdiği yemekte yaptığı konuşmada, Türk-İran dostluğunun bu ziyaretlerle daha da kuvvetlendiği ve şarkta barışın bir delili olduğunu vurgulamıştır¹⁴⁶.

Türk Heyetin İran ziyaretinden sonra Irak Dışişleri Bakanı başkanlığındaki bir heyet de İran'a gelmiştir. Irak Heyetini, Tahran'da İran Dışişleri Bakanlığı başkanlığındaki bir heyet karşılamıştır¹⁴⁷.

Tahran'da İran ve Irak heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda İran-İrak hududunun tahdidine ve Şattularab ihtilafının haline dair bir antlaşma imzalanmıştır. Tarafların dışişleri bakanları yaptıkları konuşmalarda dostluk ve kardeşlik mesajları vermişlerdir¹⁴⁸.

¹⁴² *Ulus Gazetesi*, 25 Haziran 1937, s.1.

¹⁴³ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.198; Ferhat Başdoğan, *a.g.m.*, s.121.

¹⁴⁴ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.202.

¹⁴⁵ *Ulus Gazetesi*, 29 Haziran 1937, s.1.

¹⁴⁶ *Ulus Gazetesi*, 1 Temmuz 1937, s.1.

¹⁴⁷ *Ulus Gazetesi*, 4 Temmuz 1937, s.1.

¹⁴⁸ *Ulus Gazetesi*, 6 Temmuz 1937, s.1.

Sadabat Paktı, Türkiye'nin liderliğinde İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de Tahran'da imzalanmıştır. Pakt dört devlet arasında içişlerine müdahaleyi yasaklayan¹⁴⁹, sınırların dokunulmazlığını¹⁵⁰, uluslararası anlaşmazlıklarda aralarında görüş alışverişinde bulunmayı,¹⁵¹ birbirlerine karşı saldırı hareketlerinde bulunmamayı¹⁵², ortak çıkarları ilgilendiren hususlarda birbirlerine danışmayı, Kellog Paktı'na uymayı ihtiva etmiştir. Pakt beş yıl süreli olacak ve imzalayan devletlerden biri tarafından bu sürenin sona ermesinden altı ay önce paktın feshi ihbarında bulunulmadıkça antlaşma beş yıl süreyle uzatılmış sayılacaktır¹⁵³.

Sadabad Paktı'nın bu maddelerine bakıldığında paktın amacının Ortadoğu bölgesine yapılacak bir saldırıya karşı caydırıcı bir savunma paktı oluşturulması olduğu açık bir şekilde görülmektedir¹⁵⁴. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da paktın imzalanmasından sonra paktın amaç ve mahiyetinin bu yönde olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“İmza ettiğimiz pakt aynı nitelikteki başka taahhütlere benzeyen ve barış davasını etkileyen basit bir bölge anlaşması mıdır? Vakıa paktın metni buna iştirak edenlere kendilerini ilgilendiren meseleler karşısındaki davranış tarzlarını düzenlemek için yalnız bir istişare taahhüdünü kapsamaktadır. Paktta ne karşılıklı yardım ne de askeri bir taahhüt zikredilmiş değildir. Hatta diyebilirim ki, muhteviyatı bakımından bu pakt Milletler Cemiyeti Paktı'nın öngördüğü bölgesel anlaşmaların en basitidir. Eğer tahlilimizi burada kesecek olursak paktın barış davasının mütevazı bir yardımcısı olduğunu ve daha çok mühimlerine bir ek teşkil ettiğini müşahade ederiz. Bu pakt Türkiye'ye ne getirdi? Pakt psikolojik bakımdan gözlerimizde büyük bir değer taşımaktadır. Gerçekten imza olayını saran hava, antlaşmanın tahakkuk ettirilmesi şartları ve milletlerimiz arasındaki güven, inanış ve birlikte dostça yaşama duyguları göz önüne alınırsa bu değer kendiliğinden belli olur”¹⁵⁵.

Sadabad Paktı'nın imzalanmasından dolayı İran Şahınşahi Rıza Şah Pehlevi, Atatürk'e bir telgraf çekerek samimi tebriklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Atatürk de Rıza Şah Pehlevi'ye şu telgrafi çekmiştir:

“İran Şahınşahi Ala Hazreti Humayun Aziz Biraderim Rıza Şah Pehlevi

¹⁴⁹ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.m.*, s.112: Yılmaz Altuğ, *a.g.m.*, s.489.

¹⁵⁰ *Ulus Gazetesi*, 10 Temmuz 1937, s.1.

¹⁵¹ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.198: Ferhat Başdoğan, *a.g.m.*, s.121.

¹⁵² Yılmaz Altuğ, *a.g.m.*, s.489.

¹⁵³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.589 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.189.

¹⁵⁴ Oral Sander, *a.g.e.*, s.108: Ferhat Başdoğan, *a.g.m.*, s.103.

¹⁵⁵ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.198-199.

Dört dost devletlerimizin Sadabad'da imza ettikleri saadetbahş Şark Misakı münasebetiyle göndermek lütfunda bulunduğunuz telgrafnamei humayunlarını memnuniyetle aldım. Memleketlerimizin sulh idealinde, müşterek bir eseri olan bu misakın hepimiz için ve dünya sulhü için kudsi olmasını dilerim. Bundan dolayı zatı şahinşahilerini samimi tebrik ederken şahsi saadetiniz temennilerimi sunar ve büyük himmet ve irşad eseriniz olarak tarihte yeri belli milletinizi yükseltmekte muvaffakiyetinizi candan dilerim aziz, muhterem kardeşim Şahinşah Hazretleri”¹⁵⁶.

Atatürk bu antlaşmanın amacının dostluk ve barışı sağlamak olduğunu ise şöyle ifade etmiştir:

“Cumhuriyet Hükümeti'nin Şarkta takip etmekte olduğu dostluk ve yakınlık siyaseti yeni bir kuvvetli adım attı. Sadabad'da Afganistan, Irak, İran ile imza etmiş olduğu dörtlü muahede büyük bir memnuniyetle kayda değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın etrafında toplanan devletlerin aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasındaki işbirliği atide hayırlı neticeler verecektir”¹⁵⁷.

Yapılan pakt tüm dünya devletleri üzerinde büyük etki yaratmıştır. Yabancı gazeteler bu pakta, yeni bir Doğu Paktı diyerek taşıdığı önemi vurgulayan yazılar yayınlamışlardır. Paktı en çok ilgilendiren devletler Rusya ile İngiltere olmuştur. Ondan dolayı bu devletler de pakttan haberdar edilmişlerdir. Çünkü Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye Büyük Millet Meclisinde verdiği demeçte: “Batı Asya'yı ortak bir kardeşler vatani haline koyan dostumuz Sovyet Rusya'nın ve öteki dostumuz İngiltere'nin rızalarıyla hatta yardımlarıyla vücuda gelen bu muazzam eser...” dediğine göre paktın kuruluşundan önce adları geçen devletler haberdar edilmişlerdi.

Atatürk bu paktın sadece dört devlete münhasır kalmayarak, bölgedeki diğer Arap devletlerinin de pakta katılmalarını amaçlamıştır. Irak'ın diğer Arap ülkeleri ile bu pakt arasında köprü olacağı düşünülmüştür. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türklerle Araplar arasındaki dostluktan ve Türkiye'nin bu memleketlerin bağımsızlığa kavuşarak refah ve huzur içinde yaşamalarından başka amacı ve dileği olmadığını belirtmiştir¹⁵⁸.

Atatürk'ün İslam ülkelerinin huzur ve istikrarı için yaptığı bu çalışmalar, aynı zamanda onun yaptığı reformların da İslam ülkelerinde iyi karşılanmasına neden olmuştur¹⁵⁹.

¹⁵⁶ *Ulus Gazetesi*, 11 Temmuz 1937, s.1.

¹⁵⁷ Ahmet Özgiray, *a.g.m.*, s.307.

¹⁵⁸ Aptülaha Akşin, *a.g.e.*, s.200-201.

¹⁵⁹ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.106.

Sadabad Paktı, Türkiye'nin Batı'da, Doğu'nun lideri olarak anılmasını sağlamış, Irak'ın da pakta üye tek Arap devleti olması nedeniyle Doğu-Batı arasında köprü durumuna taşınmış ve Arap Birliği içerisinde Irak'ın durumunu güçlendirmiştir¹⁶⁰.

İkinci Dünya Savaşı, Sadabad Paktı'nı olumsuz etkilemiştir. İşlevini kaybeden antlaşma resmen yürürlükte kaldırılmamış olmakla birlikte yerini uygulamada 1955'de imzalan Bağdat Paktı'na bırakmıştır¹⁶¹.

SONUÇ

Atatürk dönemi Türk dış politikasının esas hedefini milli, bölgesel ve dünya barış ve güvenliğinin korunması oluşturmuştur. Devletler hukukuna ve insan haklarına saygıyı ilke edinen bu dış politika siyasetinde gerçekçi, barışçı ve milli güce dayalı bir yol izlenmiştir. Atatürk Ortadoğu politikasında hiçbir zaman gerçekleri göz ardı etmemiş, hayalden tehlikeli, lüzumsuz ve faydasız eğilimlerden kaçmıştır.¹⁶²

Atatürk, Araplarla Türkler arasında Batılı Devletlerin kışkırtması ile Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan düşmanlığı, Milli Mücadele döneminden itibaren ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra da hemen Ortadoğu'daki Arap ve diğer devletlerle ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Bölgedeki tüm devletlerin liderleri ve halkları tarafından Atatürk lider ve kurtarıcı olarak görülmüştür.

Atatürk döneminde Ortadoğu bölgesindeki devletlerle olan ilişkilerimizde Lozan'da halledilemeyen sorunlar ile sınır meseleleri ağırlıklı olarak çözülmeye çalışılmıştır. Bunlardan birincisi Musul sorunu olup, Irak'la olan ilişkilerimiz 1926 yılına kadar bu sorun çerçevesinde gelişmiştir. Sonuçta Musul, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmasına rağmen İngiltere'nin tutumundan dolayı Irak'ta kalmıştır. Suriye olan ilişkilerimiz ise Hatay meselesi etrafında dönmüştür. Ancak Atatürk'ün uyguladığı üstün dış politika sayesinde onun ölümünden kısa bir süre sonra Hatay'ın Türkiye sınırları içerisine alınması sağlanmıştır.

Atatürk'ün bu dönem içerisinde çözdüğü diğer önemli bir husus ise Türkiye'ye sınır olan devletlerle ilgili sınırlarımızın kesin tespiti yönündeki antlaşmalardır. Sınırların tespiti ile birlikte iki ülke sınırları arasındaki güvenlik, giriş ve çıkışlar ile suçluların iadesi gibi konular ikili antlaşmalar çerçevesinde bir düzene bağlanmıştır. Böylece bölgedeki ülkelerle ticaretin

¹⁶⁰ Nevin Yazıcı, *a.g.m.*, s.202.

¹⁶¹ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.189.

¹⁶² Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.191.

geliştirilmesi imkânı doğmuştur. Çünkü Atatürk bu ülkelerle ikili ticaretin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Ayrıca Atatürk Ortadoğu bölgesindeki devletlere idari, askeri, iktisadi ve çağdaşlaşma alanında örnek olup, benzer gelişmeleri bu devletlerin de sağlamasına yardımcı olmuştur.

Atatürk'ün önemseydiği en önemli konulardan biri de Ortadoğu bölgesindeki tüm devletleri bir savunma paktı etrafında toplayarak, dünya barışına katkıda bulunmaktı. Atatürk bu hedefini de Sadabad Paktı ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Atatürk'ün tüm bu çabalarını yakında takip eden Ortadoğu'daki devlet liderleri ve halk ise Atatürk'e karşı büyük bir saygı göstermiş ve sempati duymuştur.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:258, Dosya No:740, Belge No:11.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:258, Dosya No:740, Belge No:7.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:258, Dosya No:740, Belge No:12.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No:4.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:028, Dosya No:25, Belge No:19.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No: 5.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:257, Dosya No:731, Belge No:10.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:261, Dosya No:759, Belge No: 7.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:261, Dosya No:758, Belge No: 17.

BCA, Fon Kodu: 03018, Kutu No:45, Dosya No:35, Belge No: 5.

BCA, Fon Kodu: 03018, Kutu No:45, Dosya No:39, Belge No: 11.

BCA, Fon Kodu: 03018, Kutu No:46, Dosya No:45, Belge No: 13.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No:261, Dosya No:759, Belge No: 11.

2. GAZETELER

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 11 Haziran 1934, s.1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 12 Haziran 1934, s.2.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 14 Haziran 1934, s.1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 17 Haziran 1934, s.1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 18 Haziran 1934, s.1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 21 Haziran 1934, s.1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 23 Haziran 1934, s.1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 27 Haziran 1934, s.1.

Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1934, s.1.

Ulus Gazetesi, 19 Haziran 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 24 Haziran 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 29 Haziran 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 1 Temmuz 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 4 Temmuz 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 6 Temmuz 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 10 Temmuz 1937, s.1.

Ulus Gazetesi, 11 Temmuz 1937, s.1.

Vakit Gazetesi, 3 Temmuz 1934, s.1.

3. TETKİK ESERLER

AKÇORA, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991.

AL-JUMAILY, Qassam KH., *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Yayıma Hazırlayan: İzzet Öztoprak), Ankara, 1999.

ALTUĞ, Yılmaz, “Atatürk’ün Dış Politikası”, *Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri 10-11 Kasım 1980*, (Editörler: Semih Tezcan-Kriton Curi), C.II, İstanbul, 1981.

BAŞDOĞAN, Ferhat, “Türk-İran İlişkileri ve Bugünkü İran”, *Güncel Konular*, S.7, Ankara (Ağustos), 1986.

COMMINS, D. Dean, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, (Çeviren: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1993.

ÇELİKKANAT, Ersin, “Afganistan’da Amanullah Han Dönemi ve Türkiye-Afganistan İlişkileri (1919-1929)”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008.

ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C.1, Ankara, 1980.

FROMKIN, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çeviren. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara, 1982.

HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Hazırlayan: Mümin Çevik-Erol Kılıç), C.2, İstanbul, 1989.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.

ÖZGİRAY, Ahmet, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000.

RAFIK, Abdülkerim, “Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926”, (Çeviren Sabahattin Samur), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:88, İstanbul, (Şubat), 1994.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003.

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk'ün Hatay Politikası-I”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1989.

SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978.

ŞİŞMAN, Adnan, “Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar”, *Atatürk Uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan*, C.I, Ankara, 2000.

TOPAL, Coşkun, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye ve Mısır Kamuoyu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.179, İstanbul, (Nisan), 2009.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, İstanbul, 1996.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000.

WINSTONE, H. V. F., *Ortadoğu Serüveni*, (Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999.

YALÇIN, E. Semih, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

YAZICI, Nevin, “Musul Sorunu Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri (1926-1938)”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008.

YORULMAZ, Şerife, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, *Atatürk Yolu*, C.6, S.22, Ankara, (Kasım), 1998.

ZEINE, Zeine N., *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çeviren: Emrah Akbaş), İstanbul, 2003.